

اسرار العارفین فی شرح کلام مولانا امیرالمومنین علی‌السَّلَام

اسرار العارفین فی شرح کلام مولانا امیرالمومنین علیه السلام؛ جعفر السید محمد باقر بحر العلوم؛ ضبطه و علق علیه علی الخراسانی؛ قم: مکتبه الحیدریه.

کم دنیا و مجازات آنها تاب و توان ندارم. ای نهایت آرزوی عارفان، ای محبوب راستگویان! اعضا و جوارحم را برای خدمتگزاریات نیرومند کن، و زبانم را به ذکر یاد خود گویا کن.

دعای کمیل و شروع آن

اهمیت و مضامین دعای کمیل و رغبت علما بدان موجب شده است که نویسندگان و جویندگان معارف الهی مجموعه‌های بسیاری در شرح آن فراهم آورند. کتاب اسرار العارفین فی شرح کلام مولانا امیرالمومنین (علیه السلام) نوشته آیت الله سید جعفر بن سید محمد باقر بحر العلوم یکی از آن موارد است.

حجت الاسلام خراسانی محقق اسرار العارفین افزون بر سید جعفر بحر العلوم، چهل تن از دانشمندان اسلامی را نام برده که شرحی بر دعای کمیل نوشته‌اند که از آن میان می‌توان نام علمایی همچون ابراهیم بن محمد خراسانی مشهور به وثوق الحکماء (م ۱۳۵۸ق)، محقق اصطهباناتی (م ۱۳۳۸ق)، ابوالقاسم مامقانی (م ۱۳۵۱ق)، ابوالمکارم زنجانی (م ۱۳۳۰ق)، احمد رجبی اصفهانی، احمد زمریدیان و... را برشمرد.

نویسنده اسرار العارفین

آیت الله سید جعفر طباطبایی بحر العلوم (۱۲۸۱-۱۳۷۷) نویسنده اسرار العارفین، فرزند آیت الله سید محمد باقر از خاندان بحر العلوم است. در کودکی پدرش را از دست داد و تحت سرپرستی جدش سیدعلی مقدمات علوم را فراگرفت. پس از آن سطوح عالی فقه و اصول را نزد آیت الله سیدکاظم یزدی، صاحب عروه، پسر عمویش سیدمحمد بحر العلوم (صاحب بلغة الفقیه) و آیت الله آخوند خراسانی خواند و از آنان اجازه روایت یافت. وی در تاریخ، رجال و درایه تبحر داشت.

کمیل بن زیاد نخعی یمانی (زاده ۷ پیش از هجرت یا ۱۲ پیش از هجرت، درگذشته ۸۳) از قبیلۀ نخع یکی از قبایل یمن و پسر زیاد بن نهیک است. او از یاران معتمد امیرالمومنین و امام حسن (علیهما السلام) و یکی از هشت عابد و زاهد معروف کوفه در زمان خود بوده است. کمیل بن زیاد از رویان حدیث است. او از امیرالمومنین (علیه السلام)، عبدالله بن مسعود و... روایت نقل کرده است. نیز عباس بن ذریح، عبدالله بن یزید صهبانی، عبدالرحمن بن عابس، ابواسحاق سیبسی، اعمش، عبدالرحمن ابن زیاد محدثانی هستند که از کمیل روایت نقل کرده‌اند.

آنچه که از طریق کمیل روایت شده و به دست ما رسیده، از لحاظ حجمی کم، اما بسیار پرمایه و غنی است. حدیث القلوب و دعای کمیل از این موارد است. دعای کمیل (دعای حضرت خضر) یکی از دعاهایی است که امیرالمومنین (علیه السلام) به کمیل آموخت و علامه مجلسی آن را از بهترین دعاها می‌داند. این دعا حاوی مضامین بلند عرفانی و شامل مجموعه‌هایی از جملات هماهنگ است که خواننده دعا در آنها از خداوند طلب بخشایش گناهانش را می‌کند. دعای کمیل در شب‌های نیمه شعبان و در هر شب جمعه خوانده می‌شود. درباره نقل آن کمیل می‌گوید:

این دعا با درخواست از خداوند متعال شروع می‌شود. درخواستی عارفانه و توأم با سوز عاشقانه. وقتی که انسان برای تجربه اول این دعا را می‌شنود از اینکه می‌تواند با چنین معشوقی ارتباط برقرار کند، به خود می‌بالد تا جایی که از اعمال خود شرمگین شده و لب به اعتراف می‌گشاید که:

خدایا بعد از این همه تقصیر و کوتاهی و افراط نزدت آمده‌ام. با حالت پیشیمانی و عذرخواهی و دل شکسته. پس عذرم را ببخشای؛ زیرا تو بزرگوarter از آن هستی که پرونده‌ات را ضایع گردانی.

آن‌گاه با اشاره به عجز خویش می‌گوید: تو می‌دانی در برابر بلاهای

اسرار العارفین

فی شرح کلام مولانا امیرالمومنین

تألیف
آیت الله
السید جعفر السید محمد باقر بحر العلوم
(۱۲۸۱-۱۳۷۷)

مکتبه الحیدریه
علی الخراسانی

۳. تحقیق و تعلیق الشیخ عبدالرحمن الربیعی، تقدیم السید فاضل بحرالعلوم، مرکز تراث السید بحرالعلوم، ۱۴۳۰ق. این چاپ در واقع همان چاپ فارس حسون کریم است و پس از مطابقت با آن معلوم شد که جز در چند مورد که حاشیه‌ای کوتاه بدان افزوده‌اند، کار دیگری صورت نگرفته است. نیز بعضی از تعلیقات آن محقق در این چاپ درج شده و هیچ گونه اشاره‌ای بدان نشده است.

۴. تحقیق حجة الاسلام علی خراسانی، منشورات مکتبة الحیدریة، ۱۴۳۰ق / ۱۳۸۸ش، قم.

ویژگی های تحقیق استاد خراسانی

محقق در مقدمه‌ای مفصل بر این اثر نکات زیر را مورد توجه قرار داده است: ابتدا به دعا و اهمیت آن اشاره کرده و مطالبی را در استنجاوت دعا، دیدگاه غربی‌ها درباره دعا، روایات دعایی مثل دعای ابوحمزه ثمالی، زیارت و آنچه که در این باره نقل شده است را آورده است.

آن‌گاه در بحث مربوط به دعای کمیل، ابتدا بحث قلت روایات کمیل را مطرح کرده و شانزده عنوان روایت را که از طریق کمیل روایت شده آورده است؛ از جمله: حدیث حسب، حدیث قلوب، حدیث احتیاط، حدیث اخبار به غیب و بیان حالات کمیل، وصیت امام (علیه السلام) به کمیل، حدیث حقیقت توبه و استغفار، روایت اهل قبور، دعای خضر (کمیل) و ... سپس در مورد دعای کمیل، دو بحث سند و شروح این دعا را مطرح کرده است:

در بحث سندی دعای کمیل دلایلی همچون قوت متن و سبک انشاء، محتوای دعای کمیل، شهرت، توجه جوامع دعایی (مانند مصباح المتجهد، بلد الامین، اقبال الأعمال و ...) به این دعا و کثرت شروح را از دلایل صحت استناد این دعا به امیر المؤمنین (علیه السلام) دانسته است.

در شروح این دعا ضمن بیان برخی از مفاهیم برجسته دعا و توجه علما بدان، از چهل تن از علما نام برده که بردعای کمیل شرح نوشته‌اند.

شرح حال کمیل و شناساندن مآخذ شرح حال کمیل، مطلب دیگری است که در مقدمه آمده است. محقق در این موضوع از ۲۹ منبع قدیمی نام برده که می‌توان مطالبی درباره کمیل رحمة الله را در آنها یافت.

در پایان شیوه خود را در تحقیق و تخریج مصادر این کتاب بیان کرده و نسخه مورد استفاده خود را معرفی کرده است. وی متن را با چاپ سنگی (۱۳۴۲ق) مطابقت داده و شماره صفحه‌های چاپ سنگی را در حاشیه این چاپ قرار داده است.

تخریج های دقیق و گسترده که حتی در مشخصات آیات مکی یا مدنی بودن آیه را متذکر شده، حواشی مفید و گاهی مفصل، ضبط دقیق اشعار و احادیث، عنوان‌گذاری مناسب داخل گروه در موارد لازم و نمایه‌های مفصل را می‌توان از ویژگی‌های این چاپ اسرار العارفین برشمرد.

از وی آثار قلمی چندی به جای مانده است که از آن میان تقریرات دروس آیت الله سید محمد کاظم یزدی و آیت الله آخوند خراسانی در مباحث فقهی و اصولی است. افزون بر آنها کتب زیر نیز از وی چاپ شده است:

۱. تحفة العالم فی شرح خطبة المعالم در ۲ جلد که جلد اول در شرح خود خطبه که تواریخ معصومین (علیهم السلام) و مشاهد آن است و جلد دوم در شرح ۳۹ حدیث که در صدر کتاب معالم بعد از خطبه در فضل علم و علما نگاشته شده است (چاپ ۱۳۵۵ق / ۱۹۳۶م).

۲. تحفة الطالب (چاپ ۱۳۴۷ق / ۱۹۲۸م).

۳. بغیة الطالب فی حکم اللحية والشارب (چاپ ۱۳۴۷ق / ۱۹۲۸م).

۴. اسرار العارفین در شرح دعای کمیل.

نویسنده در مقدمه خویش در سه مقصد، سه مطلب را توضیح داده است: مقصد اول معرفی خاندان بحرالعلوم است. در مقصد دوم بحث فقهی قصد و انشاء در دعا را مطرح کرده است. در مقصد سوم ضمن معرفی دعای کمیل (دعای خضر)، کمیل بن زیاد نخعی و شخصیت برجسته وی را شناسانده است.

شارح با دسته‌بندی فنی عناوین، ضمن تقسیم دعا به هفتاد فقره، آن را در محورهای نه گانه (از جمله: قسم به ذات خدا و صفات حسنی الهی، مناجات و دعا، امیدواری، طلب رحمت از خداوند، استغاثه به خداوند، اعتماد به رحمت خداوندی و دعا) شرح کرده است.

وی از روش شرح خود در مقدمه سخنی نگفته، اما با نگاهی به متن شرح می‌بینیم که او ابتدا به توضیح واژگان دعا پرداخته و سپس آیات ناظر به متن دعا را نقل کرده است. همچنین در شرح خود به بسیاری از روایات و اشعار استناد کرده است. در بخش‌هایی نیز به عقاید گروه‌ها توجه کرده و از دیدگاه فلاسفه، متلکمین، ثنویه و ... در مطالب مربوط سخن به میان آورده است. در برخی از موارد نحله‌های علمی را شناسانده و دیدگاه‌های آنها را نقد کرده است. وی به بحث امامت توجیهی ویژه داشته و مطالبی در شناخت امامت، طرق شناخت امام، فضیلت ائمه بر انبیاء و ... را مطرح کرده است.

فهرست برخی از مباحث که در این شرح مطرح شده از این قرار است: معنی قدرت خدا و نقد دیدگاه‌های مختلف در این باره، تصوف و صوفیه، دعا و آداب و شرایط دعا، شکر، روایات توحید، معانی حب، معانی ایمان، خلود در نار و ...

چاپ‌های اسرار العارفین

این کتاب تا کنون چهار بار چاپ شده است:

۱. چاپ سنگی به خط محمود بن مهدی تبریزی، ۱۳۴۲ق / ۱۳۰۲ش.

۲. تحقیق فارس حسون کریم، مکتبة فدک، ۱۴۲۸ق / ۲۰۰۷م / ۱۳۸۶ش.

زبان شناسی ایرانی

زبان شناسی ایرانی: نگاهی تاریخی از دوره باستان تا قرن دهم هجری قمری؛
فریده حق بین، تهران: نشر مرکز، ۱۳۹۲، ۲۶۳ صفحه.

مقدمه

زبان شناسی دانش شناخت و بررسی زبان به روش علمی است. زبان شناسی را می توان علم توصیف زبان دانست. در زبان شناسی زبان از دو جهت بررسی می شود. از یک سو زبان به عنوان قوه نطق، یعنی همان ویژگی خاصی که فصل میز انسان از حیوان است مورد مطالعه قرار می گیرد و قوانین ناظر بر آن بررسی می شود. از سوی دیگر به بررسی همه زبان ها و از جمله زبان مادری پرداخته می شود. با توجه به ماهیت زبان که وسیله برقراری ارتباط در جوامع بشری است و با در نظر داشتن این نکته که جوامع بشری هیچ گاه ثابت نیستند و دائماً دستخوش تغییرها و تحولات هستند، می توان دریافت که زبان هم به دلیل سرشت اجتماعی خود پیوسته متناسب با تغییرات و تحولات اجتماع در حال تغییر و تحول است. البته تحولات زبانی بر اساس قانون های ویژه ای صورت می گیرد که شناخت آن تحولات بر اساس این قوانین نیز در محدوده کار زبان شناسی است.^۱

آثار بسیاری در این حوزه تدوین شده است. یکی از کتاب ها که جزء آثار مرجع در این حیطه محسوب است تاریخ زبان شناسی اثر رویین آرزو. لچ. است که سهم جهان اسلام از این کتاب ۵۰۰ صفحه ای تنها چهار صفحه است. همین موضوع نیز باعث پیدایش فکر نگارش کتابی درباره تاریخ زبان شناسی در جهان اسلام در ذهن نویسنده شد و در ادامه وی برای محدود نمودن کار، نگارش تاریخچه ای درباره دستاوردهای علم زبان شناسی در ایران را پیگیری کرد که حاصل آن کتاب حاضر است.

دکتر فریده حق بین عضو هیئت علمی گروه زبان شناسی دانشگاه الزهراء است. وی کارشناس مترجمی زبان (دانشگاه الزهراء ۱۳۶۶)، کارشناس ارشد زبان شناسی (دانشگاه تهران ۱۳۷۰) و دکتری زبان شناسی همگانی (دانشگاه علامه طباطبایی ۱۳۸۳) است. حق بین افزون بر تألیف مقالات علمی فراوان و ترجمه کتاب، معاونت آموزشی و تحصیلات تکمیلی دانشگاه الزهراء و سردبیری مجله علمی پژوهشی زبان شناسی را نیز در کارنامه خود دارد.

معرفی اثر

کتاب حاضر در قالب یک مقدمه، سه بخش و یازده فصل سامان یافته است.

۱. مقدمات زبان شناسی؛ باقری، مهري؛ تهران: دانشگاه پیام نور، ص ۳.

سه مؤلفه در تدوین کتاب حاضر مد نظر بوده که در نام آن نیز منعکس است. نویسنده در مقدمه برای آشنا کردن خواننده این مباحث را به اختصار توضیح می دهد.

این سه مؤلفه عبارتند از: ۱.

تاریخ و مسائل پیرامون آن از جمله تاریخ و انواع آن، تاریخ نگاری و انواع آن، فلسفه تاریخ و روش های تاریخ نگاری. ۲. زبان و علم مطالعه زبان و انواع روش ها و نگرش ها در بررسی علم و تاریخ زبان شناسی. ۳. ایران، وسعت جغرافیایی ایران، ایرانی و تبار ایرانی.

بخش اول با عنوان زبان ها و مطالعات زبانی در عصر باستان شامل چهار فصل است.

فصل اول (آریایی ها و زبان های ایران در عصر باستان):

امپراتوری های عظیمی که پس از ورود آریایی ها در سرزمین ایران شکل گرفت و تعاملات ایرانیان با سایر ملت ها، لشکرکشی ها و وسعت خیره کننده سرزمین های ایرانی که موجب تنوع قومی، جمعیتی و نهایتاً زبانی شده است، هراهل اندیشه ای را به این نتیجه می رساند که زبان و خط نزد ایرانیان باستان جایگاهی ویژه داشته است. در حقیقت باید گفت که دست کم حدود سه هزار سال است که ایرانیان سعی در تنقیح ابزارهای ارتباطی خود داشته اند. زبان های رایج در این سرزمین تا پیش از ورود اسلام به ایران، در دو مقطع باستان و میانه عبارتند از: زبان مادی، سکایی، اوستایی و فارسی باستان در عهد باستان و در دوره میانه گروه زبان های ایرانی میانه شرقی که عبارتند از: بلخی، سکایی، سغدی و خوارزمی و گروه زبان های میانه غربی مشتمل بر پهلوی اشکانی و فارسی میانه (پهلوی ساسانی).

فصل دوم (تاریخچه خط و ایجاد نظام های نوشتاری): نگاهی به

تاریخ ملت ها و اقوام مختلف نشان دهنده همبستگی بی چون و چرای نوشتار و خط با مدنیت و فرهنگ آن قوم است. امروز اگر ایرانیان به گذشته ریشه دار و تمدن قوی خود می بالند، هم از این روست که آثار خطی موجود، آن شکوه و عظمت را ماندگار ساخته است و هم اینکه

پیوند احیاء و تقویت شده، نتایج امیدبخش و دوران‌سازی را برای هر دو به ارمغان آورده است. مواهبی که اسلام به ایرانیان هدیه کرد، خدمات ایرانیان به تمدن اسلامی، نقش ایرانیان در رونق یافتن زبان عربی، فراز و نشیب زبان فارسی و عربی از ورود اسلام تا قرن چهارم، دیدگاه جوهری طنطاوی، ابن خلدون و فرید وجدی در باب خدمت ایرانیان به زبان و فرهنگ عربی، نقش عبدالله بن مقفع در پیوند تمدن ایرانی و مدنیت اسلام در قرن دوم هجری و ... از جمله مباحث بررسی شده در این فصل است.

بخش سوم و پایانی کتاب زبان‌شناسی ایران پس از ظهور اسلام است که در پنج فصل آمده است.

فصل هفتم (مکاتب زبان‌شناسی در دوره اسلامی): در این بخش به بررسی تلاش ایرانیان در عرصه علم زبان‌شناسی و مطالعه زبان در دوره اسلامی یا به عبارت دیگر پس از ظهور اسلام می‌پردازیم. این دوران با انقراض سلسله ساسانیان آغاز می‌شود. زبان‌شناسی و مطالعه جنبه‌های مختلف زبان در طول تاریخ این علم، همواره و امداً برخی از شاخص‌ترین چهره‌های دینی و روحانیون ادیان مختلف بوده است. به عبارت دیگر، زبان‌شناسی ریشه در مراکز و حوزه‌های دینی دارد. سنت زبان‌شناسی اسلامی نیز از این قاعده جدا نیست. مطالعات دستوری و به طور کلی پژوهش‌های زبانی در صدر اسلام، ناشی از دو زمینه اصلی است که هر دو ریشه در علاقه وافر و دغدغه‌های دینی مسلمانان دارد. اول آنکه مسلمانان به مطالعات زبانی، آواشناسی و دستورنویسی روی آوردند تا آیات قرآنی را از خطر تحریف به دلیل قرائت نادرست حفظ کنند. از سوی دیگر برای درک صحیح آیات، ناگزیر از مطالعه روابط و ویژگی‌های دستوری زبان عربی بودند. دوم نومسلمانان که بسیاری از آنها متعلق به اقوام و نژادهای غیرعرب یا حتی غیرحجاز بودند، ناگزیر از فراگیری زبان عربی و گونه فصیح زبان عربی بودند که همانا گونه به‌کارگرفته شده در زبان وحی بود. غیرمسلمانان و به ویژه ایرانیان برای رهایی از اینکه آنها را در کشور گسترده اسلامی شهروند درجه دوم محسوب کنند و از سوی دیگر با هدف فراگیری زبان قرآن و سیراب شدن از چشمه وحی انگیزه فراوانی برای مطالعه زبان عربی داشتند. بنا به همه این دلایل زبان‌شناسی در سرزمین‌های اسلامی گسترش یافت. در ادامه این فصل دو مکتب مهم زبان‌شناسی (مکتب بصره و کوفه) بررسی شده است.

فصل هشتم (مطالعات آوایی): به طور کلی پژوهش‌های آوایی و واجی در میان مسلمانان و به ویژه ایرانیان از ابتدا تا امروز از سه منظر قابل بررسی است:

الف) مطالعات آوایی. واجی از منظر دستوریان (صرفیون و نحویون)
ب) مطالعات آوایی. واجی از منظر علمای علم تجوید و قاریان قرآن کریم
ج) آواشناسی مستقل از گرایش‌های علمی

به دلیل مجهزبودن به نظام نوشتاری، موفق به ایجاد نظام دیوانی و علمی پیشرفته، پرنفوذ و تمدن‌ساز شده‌اند. به همین دلیل در واکاوی پیشینه زبان‌شناسی ایرانی، مطالعه و بررسی تاریخچه ایجاد خط، از اهم حوزه‌های مورد مطالعه است. خط‌های مورد بررسی در این فصل عبارتند از: خط تصویری، خط ایرانی (عیلامی) مقدم، خط میخی، خط آرامی، خط‌های دوره میانه، خط اوستایی و ...

فصل سوم (واژگان‌نگاری و فرهنگ‌نویسی در عصر باستان): از دیرباز فرهنگ‌نویسی به دلیل وجود زبان‌های گوناگون و ضرورت ترجمه در میان ساکنان منطقه رواج داشته و آثار متعدد و ورق‌پاره‌هایی از فرهنگ‌نامه‌های مختلف از ساکنان میان‌رودان، هیتی و حتی سخنگویان زبان‌های هند و ایرانی به دست آمده است. فرهنگ‌های به‌جامانده از دوره باستان عبارتند از: فرهنگ‌های میان‌رودان به صورت واژه‌نامه‌های یک‌زبانه یا دو‌زبانه (سومری-اکدی)، سه‌زبانه (سومری-اکدی-هیتی) یا چهارزبانه (سومری-اکدی-اوگاریتی-حوری) که برخی به روش موضوعی و برخی بر اساس نشانه‌آغازین واژه تنظیم شده‌اند. فرهنگ‌های هیتی که می‌توان در میان آنها به واژه‌نامه‌های دوزبانه (هیتی-اکدی)، (لوری-هیتی) و (حوری-هیتی) اشاره کرد از جمله این آثارند.

فصل چهارم (ترجمه و تفسیرنویسی): در این فصل فهرستی کوچک از متونی ارائه می‌شود که بیانگر وجود ترجمه و تفسیر در ایران باستان است. وجود آثار چندزبانه، بیانگر رواج ترجمه، چه به صورت شفاهی و چه به صورت کتبی است. وجود همین متون ترجمه‌شده و فرهنگ‌های مختلف یک‌زبانه و چندزبانه، گواه اشتغال پیشینیان باستانی ما به امر تفسیر و ترجمه است.

بخش دوم با عنوان ظهور اسلام و تعامل ایرانیان و مسلمانان در دو فصل تدوین یافته است.

فصل پنجم (دوران انتقال از عصر باستان به عصر اسلامی): به دلیل اینکه هدف از نگارش این کتاب مروری بر تلاش ایرانیان در حوزه مطالعات زبانی است، برای آشنایی با وضعیت علم زبان در دورانی که علم و فرهنگ و تمدن ایرانی با مکتب اسلام در هم آمیخت و وضعیت تازه‌ای را پدید آورد که حاصل این آمیختگی بود، ناگزیر باید به اوضاع و احوالی اشاره کنیم که موجب آن شد تا پارسی‌گویان مددکار عربی شوند و ایرانیان سهم بزرگی در شکوفایی تمدن اسلامی بر عهده گیرند.

فصل ششم (خدمات متقابل اسلام و ایران): اگر بگوییم پیوند مبارک مدنیت ایرانی و مکتب اسلام موجب بروز تأثیرگذارترین حادثه در تمدن بشر شده است، سخنی به‌گراف نگفته‌ایم. تاریخ چهارده قرن اخیر کشور ایران شاهد مجسمی بر این ادعاست. هرگاه حادثه‌ای موجب سست شدن این پیوند شده، نتایج تأسفبار و شقاوت‌باری برای ایران و جهان اسلام به بار آورده است و هرگاه به هر دلیلی این

فلاسفه و منطقیون (پولس، فارابی، ابن سینا، خواجه نصیرالدین طوسی، آراء تفتازانی) و مفسران و ادیبان (ابوهلال عسکری، عبدالقاهر جرجانی، زمخشری، سکاکی، سیبویه، عمادالدین قزوینی، جلال‌الدین سیوطی) در این فصل بررسی شده که شامل مباحث مفیدی است.

فصل یازدهم (واژگان‌نگاری و فرهنگ‌نویسی): یکی از کهن‌ترین حوزه‌های مطالعاتی زبان‌شناسی که آثار آن در همه تمدن‌های باستانی سراسر جهان قابل مشاهده است، واژگان‌نگاری و فرهنگ‌نویسی است. آثار این فعالیت فرهنگی از تمدن باستانی چین گرفته تا ایران و میان رودان و یونان قابل مشاهده است. در فصل‌های آغازین به نمونه‌هایی از آن در ایران باستان اشاره شد و در این فصل به گوشه‌ای از دریای گسترده فرهنگ‌ها و واژه‌نامه‌های ایرانی اسلامی اشاره خواهد شد.

کلام آخر: زبان‌شناسی رشته‌ای مستقل است که مباحث بسیار جالب و متنوعی در آن مطرح است و دانشمندان تمامی رشته‌ها مخصوصاً پژوهشگران حوزه علوم انسانی نیاز به آشنایی با این علم دارند. کتاب حاضر مباحث قابل تأملی در حوزه زبان‌شناسی ایرانی ارائه می‌کند که مطالعه آن می‌تواند برای پژوهشگران و محققان جالب توجه باشد.

افزون بر مطالعات آوایی، سیر تاریخی تحول نظام نوشتاری، اصلاح نظام نوشتاری، مشکلات نظام نوشتاری عربی، الفبای زبان عربی و ... نیز در این فصل بحث شده است.

فصل نهم (صرف و نحو): از جمله مباحث این فصل عبارت است از منشأ درونی و بیرونی علم نحو (دستور زبان) در سنت مطالعات ایرانی-اسلامی، تأثیر روش‌های هندی بر دستور زبان عربی، روش‌های دستورنویسی و ...

فصل دهم (معنی‌شناسی و مطالعات منطقی): معنی‌شناسی یکی از شاخه‌های زبان‌شناسی است که محدود کردن حوزه آن دشوار و به عبارت بهتر بیهوده است؛ زیرا کاربرد معنی از کوچک‌ترین سطح و واحد زبانی مثل تکواژ و واژه تا گروه و جمله و متون بزرگ‌تر را در بر می‌گیرد. همچنین تعیین مرز میان معنی و نقش / منظور امکان‌پذیر نیست. از سوی دیگر حدود و ثغور قوه نطق از منطق ذهن بنیاد گرفته تا قوه نطق عینیت‌یافته در سخن و گفتار - بر پیچیدگی این تمایز می‌افزاید. از این‌روست که شاهد تولد و رشد معنی‌شناسی ابتدا در گاهواره فلسفه و پس از آن در دامن زبان‌شناسی هستیم. نگرش‌های معناشناختی

نماز طواف

نماز طواف؛ حلیبان، حسین؛ چاپ اول، قم: امیرالعلم، ۱۳۹۲.

نیمه دوم سال ۱۳۹۲ توسط انتشارات امیرالعلم در قم به چاپ رسیده است.^۳ تحقیقی اجتهادی است درباره نماز طواف که به صورت مقارن و استدلالی به بررسی مباحث فقهی-تفسیری در این رابطه می‌پردازد. کتاب در سه بخش کلی به امر شریف «واتخذوا من مقام ابراهیم مصلی» پرداخته و در بخش آخر به مباحث فقه مقارن در رابطه با نماز طواف پرداخته است، چهار مبحث در بخش اول (واتخذوا) و چهار مبحث در بخش دوم (مقام ابراهیم) و هشت مبحث در بخش سوم (مصلی) و در مجموع شانزده مبحث تخصصی در رابطه با تفسیر و فقه این امر شریف و مبحث نماز طواف بیان شده که با توجه به اطلاعاتی که تا کنون داریم، اولین رساله مستقل در بحث نماز طواف است. استفاده از بیش از چهل منبع جدید و کهن و بهره‌مندی از تفاسیر قرآن کریم مانند تفسیر تبیان و کتب فقهی معتبر نزد مذاهب گوناگون، نشانگر تحقیق در تدوین کتاب است.

حج در اسلام جایگاهی رفیع و بی‌بدیل دارد. عبادتی است که تشیید دین است.^۱ حج تجلی‌گاه عزت و عظمت مسلمین و مجمع بزرگان بندگان و همایش جهانی عباد است و یکی از ارکان و بنیان‌های اسلام محسوب می‌شود.

در روایتی از حضرت ابو جعفر (علیه السلام) آمده: بنی‌الاسلام علی خمس: علی الصلاة و الزکاة و الصوم و الحج و الولاية و لم یناد بشیء کما نودی بالولاية.^۲

حج عبادتی است جامع و مشتمل بر عبادات بدنی و مالی و مناسک مختلف و مرکب از اجزاء و افعال گوناگون که از مناسک عالی، مهم و اساسی آن طواف و «نماز طواف» است که نقش مهمی در کمال و جامعیت این واجب الهی ایفا می‌نماید.

کتاب نماز طواف اثر حجت‌الاسلام و المسلمین حسین حلیبان که در

۳. قابل ذکر است که این کتاب به همراه کتاب دیگر مؤلف با نام «احکام مهریه در فقه شیعه» به همت آیت‌الله سید محمدحسین حسینی جلالی توسط The Open School در شیکاگو نشر مجدد شده است.

۱. فقد جاء فی الخطبة الفدکیة عن سیدتنا فاطمة بنت رسول الله (صلی الله علیه وآله): «فجعل الله الایمان تطهیراً لکم من الشرك، و الصلاة تنزیهاً لکم عن الکبر، ... و الحج تشییداً للدين». رک به: احمد رحمانی همدانی، فاطمة الزهراء (سلام الله علیها) بهجة قلب المصطفى، ص ۳۳۳.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، کافی، ج ۲، ص ۱۸.

قسمتی از کتاب

مرحوم شیخ طوسی در کتاب خلاف می‌نویسند: «دو رکعت نماز طواف واجب است، در نزد بیشتر اصحاب ما و عامه اهل علم، ابوحنیفه و مالک و او زاعی و ثوری به همین قول قائلند و شافعی در این باره دو قول دارد: یکی همانند ما و دیگری اینکه آن دو رکعت واجب نیست و این قول دوم اصح در نزد شافعی‌ها می‌باشد و به همین قول قائل شده‌اند گروهی از اصحاب ما و دلیل ما قول خداوند تبارک و تعالی است: «واتخذوا من مقام ابراهیم مصلى».

و این امر اقتضای وجوب دارد و نیز طریق احتیاط نیز اقتضای وجوب دارد؛ زیرا اگر آن دو رکعت را به جا آورد براءت ذمه یقینی پیدا می‌کند و اگر نخواند [براءت ذمه] مورد اختلاف است و اخبار ما در این معنا [وجوب نماز طواف] زیادتر از آن است که احصاء شود. ما آنها را ذکر کرده‌ایم و وجه روایات مخالف با آن را نیز بیان کرده‌ایم و خلافتی نیست که پیامبر (صلی الله علیه و آله) آن دو رکعت را به جا آورده و ظاهر این مطلب اقتضای وجوب دارد».^۵

مرحوم ابن ادریس حلی آورده است: «دو رکعت نماز طواف فریضه، فریضه است. همان طور که طواف فریضه است و این قول صحیح از اقوال اصحاب ما است و اندکی معتقد شده‌اند که آن دو رکعت مستحب است، ولی اظهر قول اول است».^۶

۵. شیخ طوسی، کتاب الخلاف، کتاب الحج، مسئله ۱۳۸.
۶. ابن ادریس حلی، السرائر، ج ۱، ص ۵۷۶.

برخی نتایج که مؤلف محقق حجت الاسلام والمسلمین حسین حلبیان در این رساله بیان داشته به قرار زیر است:

به اجماع تمام فرق مسلمین نماز طواف سنت نبوی (صلی الله علیه و آله) است و نماز طواف در مذهب حقه امامیه از واجبات است؛ چنان که برخی دیگر از فرق نیز بر این عقیده‌اند از جمله حنفی‌ها و برخی دیگر آن را مندوب می‌دانند، از جمله حنبلی‌ها.

از ادله‌ای که بر وجوب نماز طواف اقامه شده، آیه کریمه ۱۲۵ سوره بقره و طوایفی از روایات است که تصریحاً و تلویحاً دلالت بر وجوب نماز طواف دارد. مکان نماز طواف به نظر مذهب حقه امامیه نزد مقام ابراهیم و در بعضی روایات پشت مقام ابراهیم است. همچنین آنچه به نظر می‌آید اینکه نماز طواف و اصل طواف در اوقات پنج‌گانه‌ای که برای کراهت نماز نافله بر شمرده شده (بعد نماز صبح و بعد نماز عصر و هنگام بلند شدن خورشید و هنگام طلوع و غروب خورشید) مکروه نیست، چنان که در اصل کراهت نماز نافله در اوقات مذکور اشکال وجود دارد، کما اینکه مرحوم سید محمود کاظم یزدی در عروة الوثقی و آیت الله خوبی در المستند فی شرح العروة الوثقی^۴ به آن اشاره کرده‌اند. همچنین ظاهراً نشسته خواندن نماز طواف مع التمكن من القيام جایز نیست.

در مورد اجزاء نمازهای دیگر از نماز طواف نیز باید گفت: ظاهراً اصل عدم اجزاء است و اجزاء احتیاج به اثبات دارد. در رابطه با محاذات مرد و زن در نماز طواف هم ظاهراً مشهور بین متأخرین جواز و صحت نماز در این حالت است.

۴. رک به: المستند فی شرح العروة الوثقی، ج ۱۱ از موسوعة الامام الخوئی، ص ۳۶۷.

نیره خداداد شهری

دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات آرشیوی دانشگاه الزهراء

تازه‌های نگارش و نشر

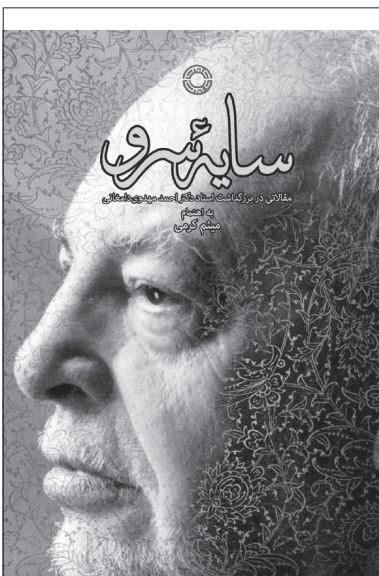
معرفی اجمالی

سایه سرو

سایه سرو: مقالاتی در بزرگداشت استاد احمد مهدوی دامغانی؛ کرمی، میثم؛ تهران: حکمت، ۱۳۹۳، ۸۸۵ صفحه.

مقدمه

یکی از نادره‌کاران علم و دانش در دوران حضرت استاد علامه دکتر احمد مهدوی دامغانی است که بیش از شصت سال نگاهبان کاخ رفیع زبان و ادب فارسی و تاریخ و تمدن ایران و اسلام بوده و تمام عمر شریف خود را صرف اندیشیدن به فرهنگ ایران و اسلام و تعالی نام بزرگ آن کرده است. در یک کلام استاد بسیار دان ما در جهان پژوهش‌های ایرانی و اسلامی یکی از نوابغ قرن‌ها و اعصارند.

دکتر مهدوی در ۱۳ شهریور ۱۳۰۵ در مشهد مقدس به دنیا آمد. نام پدر ایشان حضرت آیت الله محمدکاظم مهدوی دامغانی و نام مادر ایشان صدیقه مهدوی دامغانی است. خاندان شریف ایشان همه از

فی بیان حقایق التصوف، سهم ایرانیان در ادب صوفیانه عرب از نظر و نظم، مذهب فردوسی، مروری بر تاریخ‌های ادبیات عربی و فارسی، دهمین سالگرد درگذشت امیری فیروزکوهی، یادداشت‌هایی بر تاریخ بیهقی، یادی از برخی مشاهیر نیم‌قرن اخیر، خاطراتی از کلاس درس فروزانفر، گنج قناعت یا کنج قناعت و

معرفی اثر

سایه سرو جشن‌نامه‌ای است که از سوی تنی چند از دوستان و دوستانداران ایشان به مناسبت آغاز هشتادوششمین سال زندگی ایشان و به کوشش میثم کرمی چاپ شده است و دربردارنده ۶۸ مقاله (۵۸ مقاله به زبان فارسی، ۵ مقاله به زبان عربی و ۵ مقاله به زبان انگلیسی) است.

کتاب هم از لحاظ کمی و هم از لحاظ کیفی بسیار پر بار و پرمغز است. در ادامه و به دلیل مجال کم نوشتار تنها به ذکر عناوین و شرح مختصری از برخی مقالات بسنده می‌کنیم و مطالعه مقالات پرمایه کتاب را به خوانندگان فهیم و بصیر می‌سپریم.

۱. شعری زیبا با عنوان «شاد باش و دیرزی استاد علامه»، بهاء‌الدین خرمشاهی.

۲. نقد و بازبینی منشور وحدت اسلامی، بررسی برنامه‌های احیاگران و تقریب، محمدعلی آذرشب. کوشش در بررسی و مطالعه برنامه‌های احیاگران اسلامی گذشته و معاصر و توجه به گرایش‌های تقریبی ایشان و تبدیل این گرایش به فرهنگ عمومی.

۳. احوال زنان شاعر برگرفته از عرفات‌العاشقین، سیدعلی آل داود. عرفات‌العاشقین یکی از چند تذکره مفصل زبان فارسی است که در دهه‌های نخست سده یازدهم هجری قمری تألیف شده است. نویسنده این اثر تقی‌الدین اوحدی بلیانی از ادیبان و شاعران دوره صفوی است که پس از چندین سال سیاحت و سفر در ایران و حجاز و عراق، راه هند در پیش گرفت و سالیان متمادی در آن سرزمین پهناور با سراینندگان فارسی‌زبان اعم از ایرانی و هندی آشنا شد و احوال و نمونه اشعار آنان را گرد آورد. او در این کتاب در مجموع احوال و اشعار حدود ۳۳۰۰ شاعر فارسی‌زبان را به دست داده است. در مقاله حاضر احوال و نمونه اشعار ۲۴ شاعر زن بررسی شده است.

۴. نگاهی زبان‌شناختی و دستوری در شاهنامه، حسن احمدی گیوی. نگارنده در این نوشته کوتاه برای نشان دادن گوشه‌ای از گستره خیال و برد دید، قدرت شاعرانه فردوسی و ارائه نمونه از ارزش دستوری و بیانی شاهنامه، تنها به یک نکته از هزاران نکته باریک‌تر از موی آن اثر گرانمایه اشاره می‌کند؛ یعنی: بن و شناسه فعل در شاهنامه.

۵. گفتار در باب علم انساب، پرویز اذکایی. انساب یا علم الانساب یا معرفه‌النسب و تبارشناسی، فن شناخت هویت اشخاص از طریق پدران ایشان در یک قوم یا گروه اجتماعی است که شاخه‌ای از علم

خدمتگزاران دین و علم بوده و حاصل آن تربیت خانوادگی، دانشمند بزرگی را به وجود آورد که عالی‌ترین مراتب علمی حوزوی و دانشگاهی را طی کرد. ایشان سال ۱۳۲۴ تحصیلات خود را در دوره لیسانس در دانشگاه تهران آغاز کرد و ۱۳۲۸ در دوره فوق لیسانس ادبیات فارسی دانشکده ادبیات دانشگاه تهران مشغول به تحصیل شد. ۱۳۳۴ در دوره دکتری ادبیات فارسی در دانشگاه تهران پذیرفته شد و سال ۱۳۴۲ از پایان‌نامه دکتری خود با عنوان «تصحیح کشف الحقایق عزیز نسفی» با راهنمایی استاد محمدتقی مدرس رضوی دفاع کرد. بین سال‌های ۴۲ تا ۶۴ در دانشکده‌های ادبیات و الهیات دانشگاه تهران در مقاطع فوق لیسانس و دکتری مشغول به تدریس بود و در سال ۶۴ به آمریکا مهاجرت کرد. در آمریکا سابقه تدریس زبان و ادبیات عرب و فقه و کلام اسلامی در دانشگاه‌های پنسیلوانیا و هاروارد در دوره‌های فوق لیسانس، دکتری و فوق دکتری را در کارنامه خود ثبت کرد.

ایشان اجازه‌نامه روایت حدیث از حضرت آیت‌الله شیخ محمدباقر آیت‌اله زاده مازندرانی (۱۳۳۹)، حضرت آیت‌الله حاج شیخ محمدصالح علامه حائری سمنانی (۱۳۵۰)، حضرت آیت‌الله محمدکاظم مهدوی دامغانی (۱۳۵۸) و حضرت آیت‌الله العظمی سیدشهاب‌الدین مرعشی نجفی (۱۳۶۷) را نیز کسب کرده‌اند.

آثار قلمی ایشان بسیار است و مجال اندک. در ادامه تنها به ذکر نام برخی از کتاب و مقالات ایشان اشاره می‌شود:

کتاب‌ها: تصحیح و تحشیه کشف الحقایق عزیز نسفی، تصحیح و تحشیه المجدی فی انساب الطالبین ابوالحسن علی بن محمد علوی عمری، در باغ روشنایی: گزیده حدیقه‌الحقیقه سنایی غزنوی، گزیده‌ای از شعر سعدی شیرازی به زبان عربی، تصحیح و تحشیه نسفه السحر بذكر من تشیع و شعر یوسف بن یحیی صنعانی، حاصل اوقات (گزیده مقالات)، صوابنامه اغلاط چاپی مجلدات ده گانه تفسیر شریف کشف الاسرار و عده‌الابرار به اهتمام سعید واعظ، رساله درباره خضر، شاهدخت و الاتبار شهربانو والده معظمه حضرت امام علی بن الحسین السجاد (ع) و

مقالات: یادی از مرحوم قزوینی، «اماصحا»ی تازی، ایوان مدائن از دیوان بحتری، یادداشت‌هایی درباره ابیات عربی کلیده بهرامشاهی و مآخذ و گویندگان آن ابیات، نظری به عدد ۷۳ در حدیث تفرقه، نسب بنی امیه، مآخذ ابیات عربی در مرزبان‌نامه، مستند اشعار رساله قشیریه، لزوم معرفی مبادی و اصول انسانی و اخلاقی ادبیات فارسی، وفات استاد عبدالحمید بدیع‌الزمانی، ادبیات عرب و مینوی، ازدواج امیرالمومنین با فاطمه زهرا (علیهاالسلام)، یادداشت‌هایی بر کلیده و دمنه به تصحیح مینوی، درباره علوم اسلامی و هنر اسلامی، مضامین و تعبیرات و اشعار عربی سعدی، یادداشت‌هایی بر کتاب ادب‌الملوک

بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۸۴).
 ۱۵. در بزم حکمت و عرفان مثنوی، اکبر ثبوت. حکیم فقیه محمد تقی
 آملی از اکابر دانایان اسلام در قرن چهارده بودند که افزون بر تسلط
 کم نظیر در حکمت و فقه، از بزرگ‌ترین عالمان و معلمان اخلاق بودند
 و در اخلاق و سلوک عملی در جایگاهی فراتر از قاطبه همگان قرار
 داشتند. چند خاطره از جلسات درس حکمت و اخلاق شان در شرح
 پاره‌ای از ابیات مثنوی را در این مجموعه گران‌مایه آمده است.

۱۶. تصویر آفرینی در نهج البلاغه، سید محمد مهدی جعفری. درباره
 سخن امام گفته‌اند: «دون کلام الخالق و فوق کلام المخلوق»، در
 سخنان امیرالمومنین (ع) تصاویر گویا و زیبایی بسیاری از جهان
 آفرینش، از جهان برین و زیرین، از جهان بی جان و جاندار، از گیاه
 و درخت، از کوه و دریا، از ابرو باد و باران و نیز از فرشتگان و آدمیان
 مشاهده می‌شود که هدف همه این تصویر آفرینی‌ها با روشی
 زیباشناسانه، هدایت انسان به سوی خداست. که در این مقاله هفت
 تابلوی زیبا بحث و بررسی شده است.

۱۷. متن رساله کانی شناسی، یعقوب بن اسحاق کندی و ترجمه
 غلامرضا جمشیدنژاد اول. رساله فی معرفه الجبال و جواهرها و معادن
 از یعقوب بن اسحاق کندی درباره شناخت کوه‌ها و گورها و کانی‌های
 موجود در آنها گفته است.

۱۸. کاربرد عبارات عربی (قول، حدیث، آیه و شعر) در متن تاریخ بیهقی
 با سبکی نو، عزیزالله جوینی. ابوالفضل محمد بن حسین که در سال
 ۳۸۵ ق در حارث آباد بیهق پای به جهان نهاد. در نیشابور تحصیلات
 کرد و سپس به نزد ابونصر مشکان دبیر بسیار فاضل سلطان محمود
 غزنوی رسید و در خدمت مشکان شاگردی کرد. وی عبارات عربی از
 شعر، حدیث، آیه و ضرب‌المثل را در کتاب خود به گونه‌ای به کار می‌برد
 که در کتب تاریخ پیش از وی چنین روشی به ندرت دیده می‌شود.

۱۹. رشحه‌ای از نی‌نامه جامی، اسماعیل حاکمی والا.

۲۰. گلگشتی در مکتوبات مولانا، غلامعلی حداد عادل.

۲۱. بحثی در کتاب مقامات حمیدی، غلامرضا ستوده و احمد حسی
 کندسر. کتاب مقامات حمیدی با ۲۳ یا ۲۴ مقامه خود در ادبیات
 فارسی از حیث موضوع منحصر به فرد و در نوع خود بی نظیر است. این
 کتاب بدون تردید از گرانبهارترین گوهرهای گنجینه ادبی ایران است،
 اما بیشتر محققان ادبی عقیده دارند که توصیفات که نویسنده کتاب از
 شهرها و افراد و چیزهای دیگر بیان می‌کند واقعیت ندارد و زاییده خیال
 نویسنده است. این ادعا درست است یا نه؟

۲۲. آیین فتوت و جوانمردی در حدیقه سنایی در بررسی مآخذ
 حکایتی از حدیقه، مریم حسینی.

۲۳. نکته‌های در تفسیر آیه «نور»، علی اصغر حلبی.

۲۴. پروژه عکس‌برداری از نسخه‌های خطی کتابخانه یمن،

تاریخ بوده و اکنون نیز کم‌وبیش هست، ولی امروز بیشتر یکی از
 رشته‌های مردم‌شناسی یا قوم‌نگاری به شمار می‌رود. اکنون در بیشتر
 اجتماعات، دانش انساب برای درک نظام خویشاوندی، خصوصاً با
 توجه به امر جانشینی، وراثت و قاعده ازدواج ضروری است.

۶. عشق و حافظ، محمدعلی اسلامی ندوشن. حافظ را ویژگی‌هایی
 است که او را یک گوینده منحصر به فرد کرده است. نخست آنکه مردم
 از کتاب او فال می‌گیرند، به امید آنکه چگونگی حال خود را از زبان او
 بشنوند و این موقعیتی است که هیچ شاعر دیگری نظیر آن را نداشته
 است. دوم آنکه آنقدر کنایه‌دار حرف زده که خواننده را در تعبیر شعرش
 سرگردان می‌دارد، تا بدان جا که حتی گاه دریافت نمی‌شود که او از
 کفر حرف می‌زند یا ایمان. سوم آنکه از وجدان آگاه به وجدان ناآگاه
 می‌رود و قعر ضمیر قوم ایرانی را می‌کاود و به همین مناسبت او را
 «لسان‌الغیب» لقب داده‌اند. میان مبادی چندگانه حافظ، عشق از
 همه بنیادی‌تر است. عشق، در نظر حافظ پایه پایه‌هاست.

۷. معرفی کتاب «چرا ایرانیان شیعه شدند»، احمد اقتداری.

۸. بررسی ابیات گرشاسپ‌نامه در نسخه خطی تاج‌المآثر مورخ ۶۹۴ ق،
 محمود امیدسالار.

۹. پسرک یک لاقبا با دو گردن آویز بی‌همال، رضا انزلی‌نژاد. در زبان
 عرب دو کتاب ارجمند هست که می‌توانیم دو ستاره تابان فرهنگ و
 ادب عرب بخوانیم: معجم البلدان و معجم الادباء. این دو فرهنگ‌واره
 عظیم از یاقوت حموی است و اولی درباره شهرها و دومی درباره
 شاعران و ادیبان عرب هستند. در این مقاله سرگذشت جالب یاقوت
 حموی را می‌خوانیم.

۱۰. چند نکته در احوال و منابع فکری و آرا و آثار شیخ اشراق، قاسم
 انصاری.

۱۱. خریده، حمید ایزدپناه. یادداشتی بر واژه «خریده» به معنای غلام
 و کنیز برده و سیر تحول و حضور آن در ادبیات.

۱۲. قطعه‌های سعدی، ادیب برومند. قطعات سعدی یک گنجینه
 سرشار از گوهرهای معرفت و یک دریای موج‌زن از افکار انسان‌پرورانه
 این رادمرد بزرگ است. اینها در عین اختصار به اندازه یک کتاب دارای
 معنا و مفهوم سودمند است. در این مقاله چند قطعه از این قطعات
 مرور شده است.

۱۳. شاه اسماعیل دوم و سیاست مذهبی او، منوچهر پارسادوست.
 فشرده‌ای از تولد تا پادشاهی شاه اسماعیل دوم و سیاست مذهبی او
 بررسی شده است. مقاله با پاسخ به این سؤال «آیا شاه اسماعیل دوم
 گرایش به مذهب تسنن داشت؟» پایان می‌یابد.

۱۴. سندی تازه در باب ارتباط میان تشیع و تصوف، نصرالله پورجوادی.
 بررسی کتاب فی الاخلاق و العرفان، لاحد الحفاظ من اعلام الشیعه
 الامامیه، القرن الخامس او السادس، تحقیق رضا استادی (مشهد)،

که به این آبشخور سطحی و کدر شده است حیرت‌انگیز است. بنابراین ناگزیریم یک بار دیگر و با همدیگر این داستان را بی‌کم‌وکاست بخوانیم.

۳۰. شوریده شیرازی، منصور رستگار فسایی. شوریده شاعر نابینا، مدیحه‌سرا و شوخ‌طبع شیراز است و لقبش فصیح‌الملک. شوریده به کثرت هوش و حافظه و تسلط کامل بر علوم و فنون ادبی فارسی و عربی، ریاضیات و موسیقی شهرت داشت و از نوادر روزگار بود.

۳۱. فواید زبانی و لغوی طرب‌المجالس، عبدالمحمد روح‌بخشان. طرب‌المجالس تالیف شخصی به نام رکن‌الدین حسین بن عالم بن ابی‌الحسن معروف به میرحسینی سادات (۶۷۱-۷۱۸ق) در هرات. کتاب معجونی است از صورت و معنی درهم سرشته و حاوی اطلاعات ارزشمند از اوضاع فکری و اخلاقی و اجتماعی آن روزگار و نیز نکات ارزشمند در زمینه لغت و زبان. از جمله فواید زبانی این کتاب استفاده نسبتاً وافر نگارنده آن از اسم مصدر است که نمونه‌های آن نقل می‌شود.

۳۲. بررسی المخلاة شیخ بهاء‌الدین عاملی / علی‌اکبر زمانی نژاد. این مقاله در پی بیان این است که کتاب المخلاة چاپ شده در مصر تألیف شیخ بهایی نیست.

۳۳. اقبال و گوته: پلی میان شرق و غرب، محمدحسین ساکت.

۳۴. بندر آسکون و جزیره آسکون، منوچهر ستوده.

۳۵. فتوح‌الاشام اثر عبدالله بن محمد بن ربیعہ القدامی، مایکل لکرت ترجمه صادق سجادی. کتاب فتوح‌الاشام اثر قدامی که اکنون ناپیوسته است، از کهن‌ترین آثار مربوط به فتوح اسلامی است. نویسنده این کتاب در نیمه دوم سده دوم هجری قمری می‌زیسته است. در این مقاله برای ارائه اطلاعاتی درباره نویسنده و کتاب مذکور، قطعاتی چند از آنچه در کتاب تاریخ مدینه دمشق از ابن‌عساکر و الاصابه فی تمییز الصحابه از ابن حجر آمده نقل می‌شود.

۳۶. زندگانی میرزا تقی وزیر اعظم، ویلم فلور ترجمه ابوالقاسم سرّی. میرزا تقی در تبریز و به احتمال در سال ۱۵۶۵ زاده شد. او یکی از برجسته‌ترین وزیران اعظم صفویان در سده هفدهم است که درباره‌اش بسیار کم نوشته شده است. در این مقاله شرحی از زندگی او را می‌خوانیم.

۳۷. دیدرو و عصر روشنگری، احمد سمیعی (گیلانی). برای آنکه جایگاه دیدرو را در تاریخ اندیشه و هنر فرانسه تعیین کنیم، توصیف فضای فکری و فرهنگی قرن هجدهم فرانسه ضرورت دارد. دیدرو خوش‌محضر و زبان‌آوری او حیرت‌انگیز و زبان‌زد بود.

۳۸. بیاض تاج‌الدین احمد وزیر، ناصرالدین شاه حسینی. نسخه خطی قدیمی از قرن هشتم قمری این نسخه نفیس بیاضی است و حاوی ۷۸ فقره و قطعه و بند و یادداشت و شعر و

۳۹. ایرانیان و هجوم لغات و ترکیبات عربی به زبان فارسی، محمدجواد شریعت.

سیدمحمدصادق خرازی. نویسنده در این سطور در زمان تصدی معاونت پژوهشی و آموزشی وزارت امور خارجه در دوران اصلاحات به همراه همکاران و یاران تلاش کرد که برای ساماندهی نسخه‌های باارزش کتابخانه‌های یمن، شناسایی، فهرست‌نویسی و عکسبرداری از این مجموعه‌ها را انجام دهد که میان آنچه از کتابخانه‌های یمن عکسبرداری شد، مجلداتی از کتاب نسمة السحر بود که جلد نخست آن به وسیله استاد مهدوی دامغانی منتشر شده است.

۲۵. لا اقسام (قسم می‌خورم / قسم نمی‌خورم؟)، بهاء‌الدین خرمشاهی. قسم خوردن به چیزی ارزشمند و برای تأکید چیزی والا در عرف زبان طبیعی بشر. در همه زبان‌ها از بیش از چهار هزار زبان رایج و جاری بشر وجود دارد؛ هم در شعر و هم در نثر و هم در محاورات. زبان عربی بیش از هر زبانی قسم دارد و قرآن کریم بیش از هر کتاب الهی و بیش از هر متن عربی. به تقریب می‌توان گفت در کلام الله مجید که ۶۲۳۶ آیه دارد، بیش از ۵۰۰ قسم به کار رفته است. در این مقاله ابتدا اقوال ۳۷ منبع را که بیشتر تفاسیر معتبر قرآن هستند نقل کردیم که تنها قول یا قول ارجح آنان غالباً با استشهاد از خود قرآن یا کلام عرب ثابت می‌کنند که لا در کلمه قرآنی «لا اقسام» زائد و برای تأکید است و سپس ۲۸ ترجمه بررسی شد که آنها نیز این کلمه را مثبت ترجمه کرده‌اند.

۲۶. کلمات قصار از پیشوای مردم پرهیزگار حیدر کرار در جامه ابیات آبدار از حبیب‌الله قاجار، سیدمحمد دبیرسیاقی. حبیب‌الله فرزند عبدالله خان کشیکچی باشی فرزند محمدرحیم خان علاءالدوله با ذوق و هنرمندی ۹۷ کلمه از کلمات قصار حضرت را برگزیده و مضمون هر کلمه را خمیرمایه دو بیت که خود سروده ساخته و ذیل همان کلمه قصار نقل کرده و دفتری از کمال معنی و جمال آراسته ترتیب داده است.

۲۷. متن‌بی و سیف‌الدوله، علیرضا ذکاوتی قراگوزلو. متن‌بی (ابوالطیب احمد بن الحسین بن عبدالصمد متولد ۳۰۳ ق) مشهورترین شاعر دربار حمدانی که بلکه یکی از بزرگ‌ترین شاعران عرب است و بعضی او را بدون قید در مقام اول قرار می‌دهند. سبک متن‌بی نماینده پیشینیان است و نمونه‌ای از شاعر فیلسوف که در حقایق کلی می‌اندیشد محسوب می‌شود. وی در سال ۳۳۷ ق نزد سیف‌الدوله رفت و آنجا به حاشیه‌نشینان سیف‌الدوله پیوست.

۲۸. بررسی جایگاه شناسانه حافظ و مولوی از طریق بررسی موقعیت‌ها و مقایسه برخی اندیشه‌های مشترک، محمدرضا راشد محصل.

۲۹. نظامی عروضی و داستان بی‌مقدار او درباره فردوسی و سلطان محمود غزنوی، پرویز رجیبی. درباره فردوسی بیشتر از همه شاعران گذشته ایران سخن رفته است، اما بیشتر و یا حتی همه پردازندگان به فردوسی حکایتی را که نظامی عروضی درباره فردوسی آورده است، کم‌وبیش پایه حدس و گمان خود کرده‌اند و تقریباً همه دست‌کم بخشی از داستان نظامی را در چهارمقاله پذیرفته‌اند. شاید واقعاً اعتماد زیادی

۴۰. مفاوضات صدرالدین قنوی و خواجه نصیرالدین طوسی، علی صدرایی خوبی. از جمله مسائل بسیار مهم در فلسفه و عرفان اسلامی تلاقی افکار این دو دانشمند و تبادل اندیشه بین آن دو است. به دلیل اهمیت مکاتبات و برخورد و تلاقی بین فلسفه مشاء و عرفان نظری در سطح بسیار عالی، در این مقاله به بررسی این مکاتبات پرداخته شده است.
۴۱. ده حکایت اول مقاله اول چهارم مقاله عروضی بر مبنای کتاب دستورالکاتب فی تعیین المراتب اثر محمد بن هندوشاه نخجوانی (شمس منشی)، محمود طاووسی.
۴۲. تصحیح نسمة السحر، علی طباطبایی یزدی.
۴۳. قصر حصر، سید حمید طبیبیان. نگارنده در این مقاله بر آن است که با ملاک قراردادن کتاب تلخیص المفتاح خطیب تبریزی و مختصر المعانی تفتازانی به بحث و بررسی در باب قصر که پنجمین باب از هشت باب علم معانی است بپردازد.
۴۴. نکته‌هایی از بلاغت کوتاه‌ترین سوره قرآن مجید (سوره کوثر)، محمد علوی مقدم.
۴۵. بحثی در شیوه نویسندگی عزیزالدین نسفی، محمد غلامرضایی.
۴۶. مختصر اشراق اللاهوت فی نقد شرح الیاقوت، محمود فاضل.
۴۷. محاسن الکلام و ترجمان البلاغه و حدائق السحر، محمد فشارکی.
۴۸. آتشکده شهر اردشیر واقع در جی قدیم، حسین قرچانلو.
۴۹. فوایدی از بدیع الوقایع، ابراهیم قیصری. زین الدین محمود واصفی از ادیبان و شاعران خوش قریحه قرن دهم هجری قمری کتابی تألیف کرده به نام بدیع الوقایع که به سبک و سیاق خاطره‌نویسی است. در این اثر مطالب بدیع و مفیدی آورده که در شناخت اوضاع و احوال تاریخی،
۵۰. اجتماعی، ادب و هنر خراسان بزرگ آن روزگار مغتنم است.
۵۱. از منتره تا منتر، میرجلال الدین کزازی.
۵۲. هنر و منبع الهام هنری مولانا جلال الدین، مجدالدین کیوانی.
۵۳. عزیز نسفی و بحث ماهیت و وجود، هرمان لندولت ترجمه حسن لاهوتی.
۵۴. ماهیت حقوقی اجاره: تملیکی یا عهده‌ی؟، سیدمصطفی محقق داماد.
۵۵. تعریف بهار، آقاحسین خوانساری تصحیح سیدمحسن ناجی نصرآبادی.
۵۶. خاندان رازی، تاریخ‌نگاران ایرانی تبار در مغرب اسلامی، عبدالله ناصری طاهری.
۵۷. تثلیث بی تخلیط جلوه‌ای از هویت ایرانی، محمدیوسف نیری.
۵۸. دو سند تاریخی، سیف‌اله وحیدنیا. دو سند تاریخی مربوط به سال‌های ۱۲۸۱ و ۱۳۱۵ق درباره اجاره قریه ونک و خوردین ملک متصرفی میرزا یوسف مستوفی الممالک و فرزندش.
۵۹. ابن المقفع، حسین علی جمعه.
۶۰. تجرید الاعتقاد، خواجه نصیرالدین طوسی تصحیح نجفقلی حبیبی.
۶۱. معجم القاب بیوتات الطالبیین فی کتاب المجدی، السید عبدالستار الحسنی.
۶۲. «التقیه» فی ثقافه المسلمین قراه جدیده و نظره فی الشبهات المثاره حولها، السید محمد رضا الحسینی الجلالی.
۶۳. الامام ابن حزم و رایه فی اسلام الفرس، رضا المختاری.

حمیده حجازی

پژوهشگر موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران - دانشگاه مک گیل

تازه‌های نگارش و نشر

معرفی اجمالی

مداخل و منابع پزشکی در اسلام و ایران

مداخل و منابع پزشکی در اسلام و ایران؛ به اهتمام مهدی محقق؛ بازبینی یوسف بیگ باباپور؛ تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۹۳، هفت + ۵۶۶ + ۲ص. قطع رحلی.

درمان بیماری‌ها، داروها (کافی و گیاهی و حیوانی)، ابزارهای پزشکی و بهداشتی، اشخاص (طیبیان مشهور و مولفان و مترجمان کتب و مقالات طبی)، کتاب‌ها و مقالات، بیمارستان‌ها و موسسات طبی قابل تقسیم است.

کتاب مداخل و منابع پزشکی در اسلام و ایران دربردارنده بیش از بیست هزار مدخل گوناگون پزشکی است که در دایره‌واژگان مربوط به تندرستی و بیماری قرار دارد و به لحاظ موضوعی به حوزه‌های علم طب، ارکان، کالبد، غذاها، بیماری‌ها (اسباب و نشانه‌های آنها)،

ترجمه عربی این طرح نیز در سال ۱۹۹۳ در مجموعه انسان و مستقبل الحضاره در عمان اردن و ترجمه انگلیسی آن در سال ۱۹۹۴ در مجله مطالعات تاریخ پزشکی و علوم، جلد ۸، شماره ۲ در دهلی نو به چاپ رسیده است.

همچنین ایشان حدود ده هزار پرونده علمی را آماده نموده‌اند که در آن تصویر صفحاتی که در بردارنده شرح و توضیح مداخل است آورده شده و نویسندگان مقالات می‌توانند بدون مراجعه به اصل کتاب از روی همین تصاویر مداخل مورد نظر را تحریر کنند.

در ادامه اجرای طرح بر اساس پرونده‌های مذکور، کتاب «درآمدی بر دانشنامه تاریخ پزشکی در اسلام و ایران» (فرهنگ الفبایی اصطلاحات پزشکی و داروشناسی) منتشر شد که در بردارنده بیش از ۱۵۰۰ مداخل به صورت الفبایی و توضیحاتی درباره آنها است که از منابع و مآخذ معتبر استخراج شده است.

گام بعدی چاپ مداخل و منابع پزشکی در اسلام و ایران بوده است. این کتاب می‌تواند برای جستجوی اصطلاحات مورد استفاده پژوهشگران طب سنتی و تاریخ طب در ایران و اسلام قرار گیرد. اگرچه نمی‌توان کتاب را جامع تمامی مداخل پزشکی و یا حاوی تمام منابع دانست و در آن گاه اغلاط حروف نگاری و گاه عدم یکدستی در توصیف مداخل دیده می‌شود،^۲ اما تمام این موارد با در نظر گرفتن گستردگی و حجم کار، طول مدت انجام آن و عدم متمرکز بودن در یک موسسه خاص که گاه به چند دست شدن کار می‌انجامد، قابل چشم پوشی است؛ به ویژه آنکه غیر از اغلاط حروف نگاری، بقیه موارد به درستی کار خدشه‌ای وارد نمی‌کند.

امید است که در گام بعدی و هرچه زودتر شاهد چاپ مجلدات دانشنامه باشیم.

همچنین منابع و مآخذ آنها در ۹۲ کتاب و مجله فارسی و عربی همچون الابنیه عن الحقایق الادویه، الاغراض الطبیبه، بستان الاطباء، التنبیر، الحاوی، ذخیره خوارزمشاهی، الصیدنه فی الطب، قانون، کامل الصناعه الطبیبه، مخزن الادویه، مفتاح الطب، هدایه المتعلمین فی الطب و یادگار ذکر شده است.

شیوه تدوین این کتاب به این شکل است که ابتدا نام مداخل آمده است. مداخل به ترتیب حروف الفبا نظم یافته و هر حرفی در یک صفحه مستقل آغاز می‌شود.

سپس در توضیح هر مداخل، واژه یا عبارتی همچون: «ابزار، ارکان، اصطلاح، اوزان، بیمارستان، بیماری، حیوان، خانواده‌ای از پزشکان ایرانی، دارو، داروی حیوانی، داروی کانی، داروی گیاهی، درمان، روش استفاده از دارو، روش داروسازی، روش درمانی، طبیب، طعام، کالبد، کانی دارویی، کتاب، گیاه، گیاه دارویی، مؤلف، مؤلف و طبیب، ماده دارویی، مترجم، مقاله، نهاد، و نوع دارو» آمده که بیانگر ماهیت و یا کاربرد آن مداخل در علم پزشکی است.

بعد از آن مآخذ (یا مآخذ) و شماره صفحه ذکر شده است. در مواردی هم که مآخذ چندجلدی است، ابتدا شماره جلد و سپس شماره صفحه درج شده است. برای جلوگیری از زیاد شدن حجم کتاب و در نتیجه تسریع در جستجو، عنوان مآخذ به صورت مخفف ذکر شده و در ابتدای کتاب در صفحه‌ای با عنوان نشانه‌های اختصاری، اصل و مخفف آن بیان شده است. در بعضی مداخل نیز به مداخل مشابه ارجاع داده شده است.

مقدمه مؤلف به دو زبان فارسی و انگلیسی در علت تدوین این کتاب است. از جمله اینکه این کتاب در راستای تألیف دانشنامه تاریخ و اخلاق پزشکی در اسلام و ایران تألیف شده است. مؤلف کتاب که استاد رشته‌های علوم اسلامی و زبان و ادب فارسی و عربی است، از سال ۱۳۴۰ که در دانشگاه لندن تدریس کرده، در موسسه ولکام^۱ و بعد از آن در کتابخانه اسلر^۲ که هر دو ویژه تاریخ پزشکی است، با کتب متون و تحقیقات در علم پزشکی آشنا می‌شود و با پژوهش در این حوزه تا کنون آثار فراوانی را تألیف یا تصحیح کرده است.

وی بیش از سه دهه پیش برنامه بلندمدتی را برای تدوین دانشنامه تاریخ و اخلاق پزشکی در اسلام و ایران آغاز کرده است که طرح مقدماتی آن نیز در کنگره بین‌المللی تاریخ پزشکی در اسلام و ایران در دانشگاه تهران در سال ۱۳۷۱ به صورت مقاله ارائه شد و سپس در مجموعه متون و مقالات در تاریخ و اخلاق پزشکی در اسلام و ایران در سال ۱۳۷۴ به وسیله انتشارات سروش چاپ شد.

۳. اگرچه در کتاب، در یک صفحه نشانه‌های اختصاری را بیان کرده، اما این نشانه‌ها فقط شامل نام کتاب‌ها است، در حالی که شاید لازم بود در مقدمه به خواننده کتاب در مورد موضوع مداخل و توصیفاتی که برای آنها به کار رفته و نحوه استفاده از کتاب توضیح داده می‌شد. همچنین متأسفانه گاه یک‌دستی در این توصیفات رعایت نشده است. برای مثال مداخل «خون»، «بلغم»، «سودا» و «صفر» که همه از اغلاط و جزء کالبد محسوب می‌شوند، در وصف خون و بلغم «اصطلاح»، سودا «اصطلاح»، از اغلاط چهارگانه» و صفر «کالبد، از اغلاط چهارگانه» درج شده است.

1. Welcome.

2. Osler.